

ARCHEION, T. CXXI
WARSZAWA 2020
ISSN 0066-6041
e-ISSN 2658-1264

DOI 10.4467/26581264ARC.20.019.12976

KONRAD SZUBA

ORCID [0000-0003-0634-7614](https://orcid.org/0000-0003-0634-7614)

kszuba@archiwa.gov.pl

(Naczelna Dyrekcja Archiwów Państwowych)

**ARCHIWA WE WSPÓŁCZESNEJ KULTURZE.
RECENZJA KWARTALNIKA „KONTEKSTY. POLSKA SZTUKA
LUDOWA”, NR 1–2 (328–329) ARCHIWA. SPISANE BĘDĄ (?)
CZYNY I ROZMOWY, Instytut Sztuki PAN, Warszawa 2020, ss. 508.**

Słowa kluczowe: kulturoznawstwo, etnologia, muzykologia, antropologia kultury, archiwa literackie, archiwa twórców kultury

Streszczenie

Autor omawia podwójny tom czasopisma „Konteksty” zawierający materiały dwóch konferencji, których motywem przewodnim było archiwizowanie kultury i archiwa kultury: międzynarodowej konferencji Instytutu Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego „Les écritures des archives II. Writings of Archives II” (11–13 grudnia 2017) oraz IX Zakopiańskich Spotkań Antropologicznych „Archiwa. Spisane (?) będą czyny i rozmowy” (5–8 grudnia 2019). Autor konstatuje, że kulturowy wymiar refleksji archiwistycznej pozwala spojrzeć szerzej poza widnokrąg ustalony granicami tradycyjnej archiwistyki. Zmusza jednocześnie do namysłu nad koniecznością przewartościowania utartych w archiwistyce pojęć i odpowiedzi na pytanie, czym jest archiwum, jakie funkcje pełni we współczesnej, niezwykle zróżnicowanej, kulturze.

KONRAD SZUBA

ORCID [0000-0003-0634-7614](https://orcid.org/0000-0003-0634-7614)

kszuba@archiwa.gov.pl

(Head Office of State Archives)

ARCHIVES IN CONTEMPORARY CULTURE. REVIEW OF THE QUARTERLY KONTEKSTY. POLSKA SZTUKA LUDOWA, NO. 1–2 (328–329) ARCHIVES. DEEDS AND CONVERSATIONS SHALL BE (?) WRITTEN DOWN, Institute of Art of The Polish Academy of Sciences, Warsaw 2020, pp. 508.

Keywords: cultural studies, ethnology, musicology, cultural anthropology, literary archives, archives of culture creators

Abstract

The author discusses the double issue of *Konteksty*, a magazine with materials from two conferences whose theme was the archiving of culture and cultural archives: International Conference of Institute of Polish Culture of the University of Warsaw “Les écritures des archives II. Writings of Archives II” (11–13 December 2017) and the 9th Anthropological Meeting in Zakopane “Archives. Deeds and conversations shall be (?) written down” (5–8 December 2019). The author states that the cultural dimension of archival reflection makes it possible to see beyond the horizon set by the borders of traditional archival studies. At the same time, the article makes the reader think about the need to re-evaluate commonplace terms used in archival studies and to answer the questions of what an archive is and what function it fulfils in extremely varied contemporary culture.

Tematem przewodnim łączonego tomu 1–2 za 2020 r. kwartalnika, wydawanego przez Instytut Sztuki PAN, są archiwa, ich tworzenie i znaczenie w szeroko rozumianej sferze kultury. To właśnie podejście kulturoznawcze do zagadnień, należących tradycyjnie do dziedziny archiwistyki, zaintrygowało do sięgnięcia po to wydawnictwo.

„Konteksty” mają długoletnią tradycję – ukazują się od 1947 r. Czasopismo ma charakter interdyscyplinarny, obejmuje zakres problemowy mieszczący się między folklorem a sztuką awangardy, estetyką i antropologią a wiedzą o teatrze, plastyce, sztuce ludowej, kulturze popularnej i masowej.

Podwójny tom „Kontekstów” zawiera materiały dwóch konferencji, których motywem przewodnim było, najogólniej mówiąc, archiwizowanie kultury i archiwa kultury. Były to międzynarodowa konferencja Instytutu Kultury Polskiej Uniwersytetu Warszawskiego „Les écritures des archives II. Writings of Archives II” (11–13 grudnia 2017 r.) oraz, odbywające się w Willi Oksza, IX Zakopiańskie Spotkania Antropologiczne „Archiwa. Spisane (?) będą czyny i rozmowy” (5–8 grudnia 2019 r.), zorganizowane przez Muzeum Tatrzańskie, Wydawnictwo Czarne, kwartalnik „Konteksty” i fundację „Zakopiańczycy. W poszukiwaniu tożsamości”.

Tom podzielono na kilka działów, z których dwa zawierają materiały z obu konferencji. Część dotycząca „Zakopiańskich Spotkań Antropologicznych” obejmuje 37 tekstów. Natomiast dział „Granice archiwów” składa się z 13 referatów, autorów polskich i zagranicznych przetłumaczonych na język polski, wygłoszonych podczas konferencji międzynarodowej w 2017 r. Tematyce archiwalnej zostały poświęcone także dwa artykuły w dziale „Inne”, zamykającym tom.

Pierwsze wrażenie archiwisty-historyka po lekturze tomu to bardzo szerokie rozumienie terminu „archiwum” (lub „Archiwum” pisanego wielką literą) przez przedstawicieli nauk społecznych, filozofów, teologów, literaturoznawców. Nad większością tekstów unosi się duch Jacquesa Derridy i jego refleksji nad fenomenem archiwum¹. Ogólnie rzecz ujmując, w publikowanych tekstach można wyróżnić dwa główne podejścia do archiwum, rozumianego jako: archiwum materialne (np. konkretna instytucja, dokumenty zbierane lub pozostawione przez określonych twórców) oraz archiwum metaforyczne (np. sposób na budowanie „wiedzy” o przeszłości, sposób na pamiętanie i zapominanie). Dodatkowo w refleksji autorów takie terminy jak „archiwum”, „biblioteka” i „muzeum” często przenikają się i przeplatają, tworząc jedno pole semantyczne. Jednakże każdy z nich po swojemu podchodzi do tego, czym archiwum jest lub może być i do

¹ Najczęściej autorzy odnoszą się do pracy *Gorączka archiwum*, ale również do pracy na temat kart pocztowych. Recenzja polskiego wydania *Gorączki archiwów* ukazała się w t. 119 „Archeionu”, zob.: J. Derrida, *Gorączka archiwum. Impresja freudowska*, tł. J. Momro, Warszawa 2016; idem, *La carte postale. De Socrate à Freud et au-delà*, Paryż 1980; B. Nowożycki, [Rec.] Jacques Derrida, *Gorączka archiwum. Impresja Freudowska*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2016, ss. 148, „Archeion” 2018, t. 119, s. 449–455.

czego może zostać użyte. Spojrzenie na to, jak archiwum jest rozumiane przez osoby na co dzień nie związane z archiwistyką, może być bardzo ożywcze i sprawić, że również do refleksji archiwistycznej zostaną włączone do tej pory nieuchwytny punkty widzenia.

Dwa pierwsze artykuły, autorstwa polskiego teologa prawosławnego i dyplomaty Michała Klingera i filozofa prof. Tadeusza Bartosia, można uznać za wprowadzenie do tematyki. M. Klinger (*Gradiva-Magdalena. Problem archiwów*, s. 18–30), odwołując się do Wilhelma Jensena, Zygmunta Freuda i J. Derridy, zastanawia się nad granicą między Archiwum (rozumianym jako kaskada lub sztafeta tekstów, które wzajemnie na siebie wpływają) i realnym życiem. W swoim tekście odwołuje się do postaci Gradivy, kobiety z reliefu attyckiego, tytułowej bohaterki noweli Wilhelma Jensena, która została zinterpretowana przez Zygmunta Freuda (co więcej, reprodukcja owego reliefu wisiała w wiedeńskim gabinecie Freuda) oraz znanej z Nowego Testamentu Marii Magdaleny. Stawia w nim bardzo ciekawy problem: czy istnieje życie poza Archiwum? Czy Maria Magdalena jest tylko obiektem archiwalnym, postacią literacką czy też żyjącą osobą i czy warto szukać informacji o niej poza Archiwum? Natomiast prof. Bartoś (*Spisane nie będą czyny i rozmowy*, s. 31–35), odwołując się między innymi do Fryderyka Nietschego i Emila Ciorana, zastanawia się nad iluzją wiecznej pamięci w archiwum, pędzie ku zapamiętaniu i podnosi ważność nieistnienia, porzucenia jakichkolwiek pragnień.

Wątkiem, do którego odnosi się znaczna część tekstów, są archiwa związane z dziejami Żydów, Zagładą i II wojną światową. Prof. Jacek Leociak z Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk (*Teksty złożone w ziemi, czyli Archiwum Zagłady*, s. 36–46) przedstawia losy Archiwum Ringelbluma – od jego powstawania, przez zabezpieczenie, odnalezienie, konserwację, edycję krytyczną, aż po wydanie antologii tekstów w serii Biblioteka Narodowa Zakładu Narodowego im. Ossolińskich². Literaturoznawca prof. Paweł Próchniak (*Bezgłos (o rewersach ciszy w teatrze pamięci)*, s. 47–53), omawia siedem świadectw opisanych jako „Materiały żydowskie o gwałtach w obozach wyniszczeń” przechowywanych w Ośrodku „Brama Grodzka – Teatr NN” w Lublinie. Relacje, spisane na odwrotach druków administracji okupacyjnej, prawdopodobnie powstały niedługo po wyzwoleniu Lublina w lipcu 1944 r. i przechowywane były początkowo w archiwum domowym etnografa Jana Szymona Żoły-Manugiewicza, współpracującego z Polską Partią Robotniczą. Filozof z Wydziału Filozofii Uniwersytetu Warszawskiego prof. Stanisław Krajewski (*Tożsamość wydobyta z archiwum*, ss. 54–59), jako pierwszy autor w omawianym tomie, wprowadza do swoich rozważań temat archiwum ciała, archiwum wewnętrznego, które składa się zarówno z naszych wspomnień, jak też z zasobów, które pojawiły się w nim bez naszej

² *Archiwum Ringelbluma. Antologia*, oprac. M. Janczewska, J. Leociak, Wrocław 2019.

świadomości (np. wiedzy i umiejętności uzyskiwanych na najwcześniejszym etapie życia), a także z tego, co jest niejako „zapisane” w DNA. W tym kontekście autor przygląda się osobom, które – korzystając ze swojego archiwum wewnętrznego – doszły do przekonania, że posiadają żydowskie korzenie i szukają ich potwierdzenia. Służy mu to do zobrazowania pojęcia dezasymilacji, czyli zwrócenia się ku kulturze przodków, które jest odwrotnością pojęcia asymilacji. Za pomocą tego terminu opisuje powstające w Polsce po II wojnie światowej środowiska odwołujące się do tradycji żydowskiej. Z kolei pisarz i reżyser Mieczysław Abramowicz (*Gdańskie archiwalia w Jerozolimie. Ostoja pamięci*, s. 60–65) przybliży archiwalia dotyczące gdańskich Żydów, przechowywane w Centralnym Archiwum Historii Narodu Żydowskiego w Jerozolimie, z którymi zetknął się podczas badań nad dziejami teatru żydowskiego w Gdańsku. Do archiwum ciała i badania pamięci Zagłady nawiązuje psycholog prof. Katarzyna Prot-Klinger (*Odczytywanie archiwum ciała*, s. 131–137). Przyrównuje ona pamięć do archiwum i przedstawia jak poprzez terapię można zrekonstruować traumatyczne doświadczenia. Autorka przybliży projekt Doriego Lauba z 1990 r., który nagrywał relacje osób ocalałych z Holocaustu, przebywających w izraelskich szpitalach psychiatrycznych. Świadczenia te różnią się znacznie od przyjętych i publicznie akceptowanych w omawianym czasie relacji. Przede wszystkim są niepełne – składają się z milczenia, urywanych zdań, dużą rolę odgrywa w nich mowa ciała relacjonujących. Całe opowieści są niespójne, powstają niejako w dialogu między prowadzącym wywiad a osobą, która go udziela; obie strony starają się stworzyć od nowa wojenną historię. Autorka przywołuje pogląd Amita Pinczewskiego, że projekt D. Lauba może być przykładem derridańskiej „gorączki archiwów”. Jak konkluduje autorka – „jest to szukanie archiwum poza archiwum, pomimo niemożliwości archiwizacji”³. Z kolei antropolożka dr Monika Sznajderman (*Nocne wołanie imion. Relacja z pierwszego kroku, refleksje na kanwie kilku lektur*, s. 145–153), wychodząc od wspomnień Hugona Steinhausa, który w czasie II wojny światowej ukrywał się w miejscowości Stróże, zastanawia się czy można zbudować prawdziwą opowieść o historii na podstawie niepełnej relacji oraz czy archiwum jest w stanie dać nam pełną opowieść, czy też zostawi nas z poczuciem braku. Dr Piotr Jakub Fereński (*Sęp*, s. 195–205) z Uniwersytetu Wrocławskiego, na podstawie relacji rodzinnych, archiwów i dostępnych publikacji, stara się opisać życiorys swojego dziadka – Jana Fereńskiego, ps. „Sęp”, policjanta przed II wojną światową oraz w jej trakcie, a także członka Armii Krajowej. Autor zastanawia się czy obraz zebrany z dostępnych materiałów może być uznany za pełny i czy pozwala poznać motywację danej osoby.

³ K. Prot-Klinger, *Odczytywanie archiwum ciała*, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa” 2020, nr 1–2(328–329): „Archiwa. Spisane Będą (?) Czyny i Rozmowy”, s. 136.

Tematem, któremu poświęcone są rozważania kilku badaczy, jest funkcja, jaką pełni archiwum w teatrze. Prof. Tomasz Wiśniewski z Uniwersytetu Gdańskiego (*Szpargały w teatrze. Kilka słów wprowadzenia do tematu archiwów*, s. 66–68) zwraca uwagę, że większość współczesnych słowników teatrologicznych pomija problem archiwum, co jego zdaniem łączy się z marginalizacją badań historyczno-teatralnych. Jedynym przytoczonym wyjątkiem jest definicja archiwum teatralnego, sformułowana w słowniku leksyki teatralnej przez Ewę Dulną-Rak, która brzmi: „dział w teatrze, zajmujący się gromadzeniem wszelkich materiałów piśmiennych związanych z działalnością danego teatru, osobiste pamiętki lub cenniejsze przedmioty”⁴. Autor zwraca uwagę na problemy związane z gromadzeniem materiałów archiwalnych teatru oraz problematyczną rolę digitalizacji, wynikającą z zacierania rangi oryginału i tworzenia mitu wiecznej trwałości przechowywania danych cyfrowych. Podobnie, dr Katarzyna Kręglewska (*Pamięć praktyk – praktyki pamięci. Archiwa Ośrodka Praktyk Teatralnych „Gardzienice”*, s. 69–78) z Katedry Dramatu, Teatru i Widowisk Uniwersytetu Gdańskiego omawia zasób archiwum lubelskiego Ośrodka Praktyk Teatralnych „Gardzienice” i jego miejsce wśród innych archiwów teatralnych. Zwraca uwagę na podobieństwa między archiwum a labiryntem – nadmiar zgromadzonych dokumentów, ich nieuporządkowanie, brak spójnej narracji, ale też niepełność dokumentacji utrudniają poruszanie się wewnątrz niego. Profesjonalnego archiwistę zapewne zainteresuje dezaprobatą autorki wobec przepisów ustawy o narodowym zasobie archiwalnym dotyczących obowiązku przekazywania materiałów archiwów zakładowych teatrów do archiwów państwowych i jednoczesna aprobata dla nieprzestrzegania tych przepisów. Autorka podziela pogląd dyrektora Instytutu Teatralnego im. Zbigniewa Raszewskiego w Warszawie, że zbiory archiwalne teatrów to ich tożsamość, o którą należy zadbać.

Znaczące miejsce w tomie zajmują rozważania na temat archiwów i spuścizn twórców. Tłumaczka i reżyserka Małgorzata Sady (*W londyńskim archiwum Themersonów i dalej*, s. 79–84) omawia zasób archiwum Stefanii i Franciszka Themersonów, przy opracowywaniu którego pracowała osobiście. Samo archiwum znajdowało się początkowo w Londynie, ale od 2013 r. znalazło swoje miejsce w Bibliotece Narodowej w Warszawie. Zasób jest sukcesywnie poddawany digitalizacji i publikowany na portalu Biblioteki Narodowej Polona. Dr Tomasz Szerszeń z Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk (*Archiwum: między życiem a śmiercią. Spojrzenie na Marka Piaseckiego*, s. 92–108) omawia życie i twórczość fotografa i reportera „Tygodnika Powszechnego” Marka Piaseckiego przez pryzmat jego rozproszonego archiwum. Natomiast prof. Dariusz Czaja z Uniwersytetu Jagiellońskiego (*Pamięć i szkło. Archiwum martwych twarzy*,

⁴ E. Dulna-Rak, *Słownik leksyki teatralnej największych polskich reformatorów teatru w dwudziestoleciu międzywojennym – Juliusza Osterwy, Leona Schillera, Aleksandra Zelwerowicza, Wiliama Horzycy, Iwona Galla*, Warszawa 2016, s. 47.

s. 113–130) analizuje odnalezione w Dębicach archiwum fotograficzne miejscowej fotografki Stefanii Gurdowej, na które składa się 1200 szklanych negatywów portretowych z początku XX w. Autor konfrontuje część zdjęć z wybranymi przez siebie wierszami Edgara Lee Mastersa z tomu *Spoon River Anthology*, w którym każdy utwór stanowi pośmiertny monolog jednego z fikcyjnych mieszkańców tytułowego Spoon River. Autor na realne fotografie nakłada fikcyjne elegie, by choć na chwilę ożywić anonimowych bohaterów zdjęć.

Innym podejściem reprezentowanym przez autorów jest rozpatrywanie archiwum jako dzieła sztuki lub projektu artystycznego. Historyk sztuki z Uniwersytetu Jagiellońskiego dr Paweł Drabarczyk vel Grabarczyk (*Gorączka i popiół. O Muzeum Sztuki Zdeponowanej Roberta Kuśmirowskiego*, s. 85–91) przybliża dość kontrowersyjny pomysł na archiwizację sztuki współczesnej *Muzeum Sztuki Zdeponowanej* performerera i autora instalacji Roberta Kuśmirowskiego. Artysta gromadzi niepotrzebne, niechciane lub niewygodne dzieła sztuki, aby poddać je następnie fizycznej destrukcji i – finalnie – spaleniu, skrupulatnie opisując cały proces. Złożone do urn przedmioty prezentowane są w specjalnych gablotach podczas wernisaży artysty⁵. Kulturoznawczyni z Uniwersytetu Wrocławskiego dr Dorota Koczanowicz (*Pamięć podniebienia. Smak i archiwizowanie tożsamości w instalacjach Anny Królikiewicz*, s. 138–144) omawia instalacje artystki wizualnej, pedagoga Akademii Sztuk Pięknych w Gdańsku, Anny Królikiewicz, angażujące kilka zmysłów, przede wszystkim zmysł smaku. Przykładem zjawiska synestezji smaku interesującego artystkę są lody o smaku łoż oraz instalacja *Ile słodziej?*, na którą składa się m.in. herbata zaparzana w szklankach z koszyczkami. Smak i zapach mają być w zamyśle artystki katalizatorem wspomnień, mają przywoływać je i przywrócić je pamięci. Tematykę archiwum jako projektu artystycznego zamyka artykuł Moniki Krajewskiej, plastyczki zajmującej się wycinanką żydowską oraz żydowską sztuką nagrobną (*Okruchy. Wycinanki z cyklu Płonący*, s. 156–160). Artystka przedstawia swoje prace nawiązujące do wycinanki żydowskiej, które, aby uzyskać interesujący efekt, najpierw starannie tworzyła, a następnie plamiła, darła lub podpalała. Są one dla autorki requiem dla przedmiotów ceremonialnych, które zostały unicestwione wraz ze społecznościami, które je tworzyły i pielęgnowały.

Zmiany zachodzące w ukształtowanych archiwach są przedmiotem refleksji Krystiana Darmacha (*Archiwizacja archiwum. Tworzenie nowego kontekstu archiwizacji na przykładzie cyfrowego repozytorium fotografii – Robotnicy w XIX i XX wieku*, s. 206–209), antropologa z Uniwersytetu Łódzkiego. Autor zastanawia się, jaki wpływ na odbiór przechowywanego w Instytucie Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Łódzkiego zbioru fotografii Robotnicy w XIX

⁵ Wątki archiwizacji pojawiają się także w innych projektach artysty. Szerzej o twórczości R. Kuśmirowskiego zob.: Culture.pl. Robert Kuśmirowski, <https://culture.pl/pl/tworca/robert-kusmirowski> [dostęp: 27.10.2020].

i XX wieku ma ich digitalizacja i udostępnienie w Internecie. Z kolei prof. antropologii Uniwersytetu Warszawskiego Marta Zimniak-Hałajko (*Archiwa ruchów społecznych. O społecznej wartości przeciwwiedzy*, s. 210–215) omawia porządek archiwizacji w archiwach ruchów społecznych, role tych archiwów w funkcjonowaniu organizacji, a także krytykuje podejście, w którym to badacz i badany współtworzą takie archiwum. Tematyce archiwów punk rocka poświęcone są rozważania antropologa z Uniwersytetu Warszawskiego Jana Szpilki (*Śmieciowisko gniewu. Temporalność doświadczenia transpłciowego punku*, s. 216–222). Autor, wychodząc od tłumaczenia angielskiego słowa „punk” jako „śmieć”, wskazuje, że artefakty związane z kontrkulturą punku powstawały bez zwracania uwagi na ich trwałość (ręcznie szyte ubrania, własnoręcznie drukowane magazyny, domowe nagrania), przez co stanowią pewien rodzaj śmieci, a archiwum je zawierające nazywa śmieciowiskiem. Badając to archiwum-śmieciowisko autor rozważa rolę i miejsce transpłciowego punku w historii całego ruchu.

Dwóch autorów za punkt wyjścia swoich rozważań obrało karty pocztowe. Wrocławski filozof prof. Leszek Koczanowicz (*Kartka pocztowa i archiwum pamięci*, s. 109–112) snuje rozważania poświęcone pamięci, wychodząc od karty pocztowej, którą otrzymał od matki w latach 80. XX w. Natomiast prof. Wojciech Michera, antropolog z Uniwersytetu Warszawskiego (*„Na skrzynce pocztowej opieram chwilę głowę”. O znaczkach i kartach (przykład Francji)*, s. 169–185), odtwarza historię znaczków i kart pocztowych we Francji w XIX i na początku XX w. oraz związanych z nimi praktyk społecznych.

Dwa artykuły dotyczą księgozbiorów, archiwów i zbiorów muzealnych, traktowanych jako zbiory o wartości kulturowej. Maciej Krupa (*Geniza. O cmentarzach pamięci*, ss. 223–229) zajmuje się problematyką zamkniętych, „martwych” księgozbiorów, archiwów i zbiorów muzealnych, wychodząc od pojęcia judaistycznej genizy jako składnicy zniszczonych i nieużywanych świętych ksiąg. Z kolei historyk literatury prof. Maria Prussak (*Utracone księgozbiory*, ss. 250–257) omawia archiwa i księgozbiory uczonych-humanistów jako źródła do dziejów myśli humanistycznej, zjawisk zachodzących w środowiskach naukowych, trendów i dyskusji naukowych nieutralonych w oficjalnych wystąpieniach i publikacjach.

Kulturoznawczyni z Uniwersytetu Wrocławskiego dr Magdalena Barbaruk (*Epopcja chilijskiego przebudzenia*, ss. 186–194) analizuje ruch protestu znany jako Chilijska Wiosna, mający miejsce w październiku 2019 r. Autorka porównuje masowe manifestacje w chilijskich miastach, podczas których wysuwano żądania społeczne i polityczne związane z zamachem stanu z 1973 r. i losem tysięcy ofiar junty Augusto Pinocheta. Badaczka zastanawia się nad powiązaniem rewolty Chilijskiej Wiosny z nowymi mediami, nad tym, co stanowi lub stanowić może archiwum tych wydarzeń: murale, przemianowane nazwy ulic, wideomapping, materiały umieszczane w internecie, *cacerolazo* (piosenki) wy-

konywane przy akompaniamencie. Rozważa także, korzystając z analizy Williama J. T. Thomas Mitchella ruchu Occupy Wall Street, czy te „nietrwale” archiwa mogą posłużyć jako źródła do napisania tytułowej epopei.

Drugi rozdział tomu pt. „Granice archiwów”, skupiający referaty konferencji „Les écritures des archives II. Writings of Archives II”, jest bardziej jednolity tematycznie. Organizator konferencji, prof. Agnieszka Karpowicz, we wstępie (s. 297) podkreśliła, że publikowane na łamach „Kontekstów” materiały pokonferencyjne dotyczą trzech głównych zagadnień: twórczego aspektu archiwów pisarzy, traktowanych jako archiwa pracy artystycznej i ślady autobiograficzne, spojrzenia na artystę jako archiwistę, oraz temu, co ukryte, niedostępne lub marginalizowane. Magdalena Zych z Ośrodka Badań nad Kulturami Pamięci Uniwersytetu Jagiellońskiego (*Ten temat*, s. 298–309) podjęła wątek obecności tematu Zagłady Żydów w powojennym obiegu sztuki ludowej w Polsce: w twórczości artystów, strategiach kolekcjonerów, kustoszy i kuratorów, poświęcając szczególną uwagę roli, jaką odegrał Aleksander Jackowski, wieloletni redaktor naczelny pisma „Polska Sztuka Ludowa”, w kreowaniu społecznego odbioru twórczości ludowej przedstawiającej ludobójstwo. Nawiązania do biografii osób formujących obieg sztuki ludowej, do ich wojennych doświadczeń, stanowią tło do refleksji nad oddziaływaniem antysemityzmu w polskiej kulturze. Konserwatorka muzeum Iwaszkiewiczów w Stawisku Małgorzata Zawadzka (*Pamięć fotograficzna. Albumy ze zdjęciami rodzinnymi Jarosława Iwaszkiewicza w archiwum Muzeum w Stawisku*, s. 310–315) omówiła znaczenie, jakie miały dla Jarosława Iwaszkiewicza posiadane przez niego albumy fotograficzne. W pracy prof. A. Karpowicz („Rozstrzelanie”. *Ruchome linie Leopolda Buczkowskiego*, s. 316–324) uwaga skupiona jest na relacji między twórczością literacką a plastyczną w dorobku artystycznym Leopolda Buczkowskiego. Autorka oparła się m.in. na spuściźnie twórcy znajdującej się w zbiorach Muzeum Sztuki w Łodzi. Dr Paula Klein z Uniwersytetu w Poitiers (*Edgardo Antonio Vigo – od Biopsji do señalamientos. Artysta jako archiwista życia codziennego*, s. 325–330) scharakteryzowała proces dokumentowania pokazów performatywnych argentyńskiego artysty Edgardo Antonio Vigo i tworzenia przez niego własnego archiwum. Annick Louis z Uniwersytetu w Reims (*Efemeryczne byty i przedmioty. O granicach archiwów*, s. 331–337) sprawdza możliwość połączenia badań nad tekstem fikcyjnym oraz badań nad źródłami archiwalnymi, konfrontując bliskie tematycznie listy pisane do Heinricha Schliemanna oraz powieść Thomasa Hardy’ego *Więzy miłości. Juda nieznaną*. Pochodząca z Kanady krytyczka sztuki i pisarka Marie-Eve Lacasse (*Syndrom Asperna: w archiwach Natalie Barney*, s. 338–342) omawia problemy związane z udostępnianiem niektórych materiałów z archiwum mieszkającej w Paryżu amerykańskiej poetki i pisarki Natalie Clifford Barney, żyjącej w latach 1876–1972. Tytułowy „syndrom Asperna” nawiązuje do noweli Henry’ego Jamesa *Autografy Jeffreya Asperna*, w której główny bohater, będący krytykiem literackim, ma obsesję na temat zmarłego po-

ety Jeffreya Asperna. Opierając się na plotce, jakoby archiwum poety, zawierające wiersze i listy, znajdowało się w posiadaniu byłej kochanki Asperna, bohater stara się uwieść córkę kobiety i otrzymać dostęp do tajnego archiwum. Bohater zakłada, że po uzyskaniu dostępu do dokumentów zmarłego poety niejako załadnie nim, odkryje tajemnicę tworzenia. Nawiązanie do noweli pomaga badaczce opisać emocje związane z obcowaniem z zakazanym, ocenizowanym lub utraconym archiwum. Zwraca uwagę, że sama ma do czynienia z utrudnieniami z dostępem do materiałów z archiwum Barney; według autorki artykułu ma to związek z próbą ochrony zmarłej artystki przed zarzutami o antysemityzm czy związki z faszyzmem. Zgodnie z francuskim prawem, dostęp do niektórych materiałów może być jej odebrany w każdej chwili, a innych nigdy nie zobaczy, co wpływa na prowadzone badania. Autorka wskazała, że archiwum jako instytucja może mieć wpływ na kształtowanie obrazu przechowywanych przez siebie materiałów i dotyczących je osób.

Honorata Sroka, członkini zespołu „Archiwum Kobiet” Instytutu Badań Literackich Polskiej Akademii Nauk (*Pragnienie wpływu. Listy Stefana Themersona i Bertranda Russella*, s. 343–349), omawia korespondencję znajdującą się we wspomnianym już Archiwum Themersonów, wymienianą przez artystę Stefana Themersona oraz filozofa i matematyka Bertranda Russella. Pokazuje, jak poglądy bohaterów znalazły odbicie w ich listach. Z kolei dr hab. Aleksander Wójtowicz, historyk literatury z Instytutu Filologii Polskiej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej (*Ślady awangardy. Archiwum lubelskiego „Reflektora”*, s. 364–370), omawia zachowane archiwalia dotyczące funkcjonowania czasopiśma artystycznego „Reflektor”, wydawanego w latach 20. XX w., na tle innych zachowanych archiwaliów na temat polskiej awangardy. Natomiast Michalina Kmiecik, literaturoznawczyni z Katedry Literatury i Ośrodka Badań nad Awangardą Wydziału Polonistyki Uniwersytetu Jagiellońskiego (*Atopia archiwum. Maszynopisy esejów politycznych Aleksandra Wata z lat 60.*, s. 371–377), przygląda się maszynopisom Aleksandra Wata i metodom, za pomocą których powstawały jego teksty. Stara się uchwycić, jak sposób, w którym prowadził zapiski (liczne skróty, pomijanie części liter), wpływa na percepcję zapisywanych przez niego treści. Pokazuje, że z jednej strony w swoim archiwum zachował teksty będące obrazem jego świadomości, a z drugiej również teksty kalekie, trudne do odczytu. Atopia archiwum w tym znaczeniu oznacza niezborność podmiotu zamkniętego w archiwum, która wynika z nakładania się na siebie niemożliwych do uzgodnienia pragnień czy cech osobowości. Badający archiwum, w odróżnieniu do edytora tekstu, nie musi dążyć do uspojnienia napotykaných tekstów. Może je przyswajać w taki sposób, w jaki zostały zachowane.

Historyczka i krytyczka sztuki Justyna Balisz-Schmel (*Ścieżka dźwiękowa wygnania. Archiwa afektywne Karoliny Grzywnowicz*, s. 378–385) przyjrzała się tworzeniu przez Karolinę Grzywnowicz archiwum pieśni uchodźców w projekcie *Każda pieśń ma swój dom*. Projekt artystki nie został ograniczony

ani czasowo, ani przestrzennie; artystka zbiera wszelkie możliwe pieśni – od Ukraińców przesiedlonych po II wojnie światowej, przez migrantów z Sudanu, Palestyńczyków, po uchodźców z Syrii – używając w swojej pracy metod zapożyczonych z archiwistyki i etnomuzykologii. Jak konkluduje autorka: „Aporyczna ontologia archiwum mówi nam tyle o trosce o pamięć, co o przemocy zapomnienia. [...] U źródeł potrzeby tworzenia archiwum, podobnie jak u źródeł pieśni migrantów, znajduje się świadomość utraty oraz pragnienie, aby tej utracie stawić opór”⁶.

W zamykającym tom rozdziale „Inne” uwagę zwraca artykuł historyczki sztuki z Instytutu Sztuki Polskiej Akademii Nauk Urszuli Makowskiej (*Rzeczy srebrne. Z archiwum Jarka Lustycha*, s. 470–478) omawiający archiwum artysty Jarka Lustycha, w którego skład wchodzi dokumentacja (filmy, fotografie, teksty) akcji przeprowadzonych przez artystkę w przestrzeni miejskiej Saint-Étienne, na hiszpańskiej wyspie Gran Canaria, w Japonii i w Chinach. Lustych pokrywał srebrnymi płatkami przedmioty, które wybierali ze swoich zbiorów mieszkańcy poszczególnych miejscowości i dzielili się ich historią. W ten sposób archiwum artysty mieści w sobie prywatne archiwalia członków miejscowych społeczności. Okazało się, że mieszkańcy różnych obszarów wybierali rzeczy należące do podobnych kategorii i w podobny sposób uzasadniali swój wybór, odwołując się do własnej biografii i do historii rodziny. Celem artysty było wydobywanie ważności samych rzeczy, a zarazem ich roli jako nośników pamięci i emocji.

Natomiast muzykolog i etnograf prof. Piotr Dahlig (*O czterech motywach tworzenia zbiorów i archiwów fonograficznych*, s. 479–482) podjął próbę naszkicowania dziejów powstania archiwów fonograficznych i ich roli w badaniach nad folklorem.

Przedstawione powyżej krótkie omówienie wybranych tekstów, zamieszczonych w tomie 1–2 za 2020 kwartalnika „Konteksty”, nie wyczerpuje całości wątków związanych z kulturoznawczym rozumieniem archiwum, podjętych na jego łamach. Bez wątpienia, z perspektywy klasycznego archiwisty-historyka, ten kulturowy wymiar refleksji archiwistycznej poszerza horyzonty, pozwala wychylić głowę poza widnokrąg ustalony granicami tradycyjnej archiwistyki. Zmusza jednocześnie do namysłu nad koniecznością przewartościowania utartych w archiwistyce pojęć i odpowiedzi na pytanie, czym jest archiwum, jakie funkcje pełni we współczesnej niezwykle zróżnicowanej kulturze. Pokazuje także potrzebę podjęcia dialogu i dyskursu interdyscyplinarnego archiwistyki i kulturoznawstwa. Prace, umieszczone w omawianym tomie, świadczą bowiem, iż obie te dziedziny są od siebie znacznie oddalone, choć przedmiot ich

⁶ J. Balisz-Schmel, *Ścieżka dźwiękowa wygnania. Archiwa afektywne Karoliny Grzywnowicz*, „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa” 2020, nr 1–2(328–329): „Archiwa. Spisane Będą (?) Czyny i Rozmowy”, s. 382.

badań jest ten sam: archiwum, dokument archiwalny, archiwista. Obowiązek zainicjowania tego dialogu spoczywa na dyscyplinie historycznie „starszej” – na archiwistyce⁷.

Bibliografia

- Archiwum Ringelbluma. Antologia*, oprac. M. Janczewska, J. Leociak, Wrocław 2019.
- Culture.pl. Robert Kuśmirowski, <https://culture.pl/pl/tworca/robert-kusmirowski> [dostęp: 27.10.2020].
- Derrida J., *Gorączka archiwum. Impresja freudowska*, tł. J. Momro, Warszawa 2016.
- Derrida J., *La carte postale. De Socrate à Freud et au-delà*, Paryż 1980.
- Dulna-Rak E., *Słownik leksyki teatralnej największych polskich reformatorów teatru w dwudziestoleciu międzywojennym – Juliusza Osterwy, Leona Schillera, Aleksandra Zelwerowicza, Wiliama Horzycy, Iwona Galla*, Warszawa 2016.
- „Konteksty. Polska Sztuka Ludowa” 2020, nr 1–2(328–329): „Archiwa. Spisane Będą (?) Czyny i Rozmowy”.
- Laszuk A., *Konferencja „Archiver le Temps Présent”, Louvain-la-Neuve, 26–27 kwietnia 2018 r.*, „Archeion” 2018, t. 119, ss. 578–587.
- Nowożycki B., [Rec.] Jacques Derrida, *Gorączka archiwum. Impresja Freudowska*, Instytut Badań Literackich PAN, Warszawa 2016, ss. 148, „Archeion” 2018, t. 119, ss. 449–455.

⁷ Podobna tematyka pojawiła się m.in. na konferencji zorganizowanej w 2018 r. przez Université catholique de Louvain, której hasło przewodnie brzmiało „Zarchiwizować teraźniejszość. Alternatywne fabryki archiwalne”. Sprawozdanie z niej zostało opublikowane w t. 119 „Archeionu”, zob.: A. Laszuk, *Konferencja „Archiver le Temps Présent”, Louvain-la-Neuve, 26–27 kwietnia 2018 r.*, „Archeion” 2018, t. 119, s. 578–587.